

Інформаційна і національна безпека

УДК 1:316.4

ДАНИЛЬЯН О.Г., доктор філософських наук, професор, завідувач сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНЕРГЕТИКИ
У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4\(55\).346409](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.4(55).346409)

Анотація. У статті показано, що синергетична парадигма формування історичної свідомості є затребуваною на сучасному етапі розвитку України як чинник забезпечення національної безпеки та формування культури національної безпеки. Обґрунтовується, що незмінні протягом усієї вітчизняної історії фундаментальні цінності та ідеали здатні стати суператрактором у досягненні необхідного рівня безпеки. Окремо аналізується синергетичне розуміння ключової ролі суб'єктивного чинника у реалізації футуристичних прогнозів, що висуває на передній план необхідність розробки національної ідеології з урахуванням історичної синергетики.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, культура, синергетична парадигма, соціальний аттрактор, біфуркації, суспільна свідомість, постнекласична наука.

Summary. The article demonstrates that the synergetic paradigm of shaping historical consciousness is in demand at the current stage of Ukraine's development as a factor in ensuring national security and forming a culture of national security. It is substantiated that the fundamental values and ideals, which have remained unchanged throughout the entire history of the nation, can serve as a superattractor in achieving the necessary level of security. The paper also separately analyzes the synergetic understanding of the key role of the subjective factor in realizing futuristic forecasts, which brings to the forefront the need to develop, taking into account historical synergetics, a national ideology.

Keywords: national security, national interests, culture, synergetic paradigm, social attractor, bifurcations, public consciousness, post-nonclassical science.

Постановка проблеми. ХХІ століття вперше поставило людство перед ризиком тотального самознищення. Колосальне збільшення деструктивного впливу антропогенних факторів на культурну спадщину людства обумовлено зниженням ступеня усвідомлення ролі акумулятивних процесів історико-культурного розвитку. Необхідність філософської концептуалізації аксіології історичної свідомості у формуванні культури національної безпеки обумовлена зростанням масштабу геополітичних загроз, збільшенням невизначеності життя людини в сучасному світі та

багатовимірністю її особистісних смислів, пов'язаних із фрагментацією історичної свідомості.

У процесі людської історії сформована ефективно функціонуюча система соціальних інститутів, націлених на оптимізацію умов людського співіснування. Одним з таких інститутів є інститут держави, який покликаний гарантувати “суспільне благо”, що досягається, у першу чергу, забезпеченням національної безпеки. При усьому різноманітті підходів до визначення поняття “національна безпека” [1] найбільш адекватним сучасним соціокультурним реаліям уявляється підхід, згідно з яким національна безпека є захистом національних інтересів.

Національні інтереси являють собою усвідомлені потреби особистості, суспільства й держави, які склалися історично. Це константи, що втілюють собою аксіологічну сутність тієї чи іншої цивілізації. Усвідомлення цих потреб особистістю і суспільством відбувається в найрізноманітніших формах суспільної свідомості. Однак, орієнтуючись на константність інтересів, системоутворюючим елементом є історична свідомість. Тому формування культури національної безпеки як ціннісного підґрунтя національної безпеки немислиме без визначення аксіологічних основ історичної свідомості. З огляду на це, історична свідомість є системоутворюючим фактором культури національної безпеки і її ціннісні основи покликані запобігати загрозам національній безпеці. Головною загрозою є втрата аксіологічної та духовної сутності цивілізації, з якою пов'язані потенційна імовірність руйнування ціннісного консенсусу всередині суспільства і втрата можливості для збереження та подальшого розвитку соціуму.

Не викликає сумніву, що національна безпека, яка розуміється у такому контексті, не може обійтися без актуалізації аксіологічних засад історичної свідомості як ключового чинника, що формує самобутність культурного потенціалу, який підлягає збереженню та примноженню. Отже, вона вимагає формування оптимальної культури національної безпеки, основоположним фактором якої має бути релевантна історична суспільна свідомість.

У сучасній соціокультурній ситуації людство намагається, перш за все, знайти відповідь на питання: як активізувати адаптивні можливості і розширити межі розвитку культури в умовах різко посиленої динаміки змін культурної ситуації? У зв'язку з цим з'являється низка нагальних і актуальних проблем, що вимагають відповіді на питання про те, наскільки культура є спроможною забезпечити своє власне збереження і розвиток і що потрібно зробити, щоб їх забезпечити. Тому, надзвичайно актуальною сьогодні виглядає проблема культури національної безпеки як елемента загальної культури, що сприяє її збереженню. Важлива роль у цій культурі історичної свідомості як її чинника, як уже зазначалося раніше, ґрунтується на тому, що об'єктом культури національної безпеки є життєво важливі інтереси особистості, суспільства і держави. Вони базуються на трансісторичних ціннісних константах, що сформувалися протягом історії цивілізації, і вимагають усвідомлення. У зв'язку з цим, актуальним є аналіз ціннісних засад історичної свідомості в культурі національної безпеки в контексті появи в рамках постнекласичної науки концепції самоорганізації соціальних систем.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематиці національної безпеки сьогодні приділяється велика увага вітчизняних дослідників. Феномен національної безпеки зазвичай досить досконально досліджується галузевими науками. Мають місце окремі публікації, в яких досліджуються антропологічні [2-3], інформаційні [4-5], управлінські [6-7], правові [8-9], економічні [10-11] та інші аспекти національної безпеки. Комплексне ж філософське розуміння безпекової проблематики висвітлюється у сучасних публікаціях недостатньо активно.

Мета статті – показати евристичний потенціал синергетичного підходу до дослідження сучасної соціокультурної реальності в контексті проблеми рефлексії феномену національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Синергетична картина світу побудована на принципах складності, нелінійності та незворотності. У даний час ці принципи приймаються як іманентні як природі, так і культурному середовищу. У силу цього визнається принципова неможливість перебудови як природного, так і культурного середовища на абстрактно-раціональних засадах. Тому використання основних положень синергетичної парадигми [12-14] при розробці концепції культури національної безпеки відповідатиме сучасним реаліям.

Синергетична парадигма розвитку є в сучасному науковому світі однією з найбільш затребуваних. У ній не без підстав вбачають універсальну методологію пізнання як природничих, так і соціально-гуманітарних процесів. Історична наука сьогодення, що формує історичну свідомість, крім вкрай важливого для сучасних наукових тенденцій принципу історизму, орієнтується також на конструктивізм, релятивізм, плюралізм, поліаспектність, поліевристичність наукової істини. Атрибутом сучасної історичної науки є визнання множинності детермінант історичного розвитку та їх варіативного характеру. В силу цього деякі аналітики науки про минуле визнають її навіть зразком для розвитку сучасної науки.

У прогностичних цілях синергетика широко використовується для аналізу історичного розвитку людського суспільства. Глобалізаційні процеси, що супроводжуються такими характеристиками сучасної соціокультурної ситуації, як “кризова”, “нестійка”, “плюралістична”, “релятивістська” тощо, роблять актуальним застосування цієї парадигми для розуміння перспектив сучасної соціокультурної реальності на основі сформованої синергетичною парадигмою історичної свідомості. Оскільки забезпечення життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави як умов, що забезпечують не тільки їх виживання, але й подальший розвиток, є запорукою національної безпеки, актуально з’ясувати, яку цінність, з точки зору реалізації цих життєво важливих інтересів, може мати історична свідомість, розглянута крізь призму синергетичної парадигми.

Оскільки оцінювання передбачає порівняння, для відповіді на це питання необхідна порівняльна характеристика ставлення класичної, неklasичної і постнекласичної науки (“рупором” якої є синергетика) до процесу історичної динаміки, відображеного в історичній свідомості.

Класична наука розглядала майбутнє як час, повністю визначений минулим. Випадковість в історії розглядалася як форма прояву необхідності, тобто, по суті, елімінувалася. Тому процес історичного розвитку, перехід з минулого в сьогодення і майбутнє, був інваріантно детермінованим, заснованим на розвитку потенцій, тенденцій сьогодення, закономірним процесом акумулятивного прогресу.

Дослідники модерну вважають, що основним принципом породженої ним філософії є фундаментальне положення про те, що майбутнє народжується в рамках сьогодення, обумовлене ним, що в рамках продукованої модерном класичної науки вважалося, що майбутнє вже почалося, оскільки кожен момент сьогодення відкритий майбутньому і в кожному своєму моменті народжує його [15-16]. З цього випливала теза про те, що майбутнє було лише дещо зміненим сьогоденням, що дозволяє людям більш-менш успішно до нього пристосуватися. Ступінь успішності передбачення майбутнього залежав, таким чином, від ступеня пізнання сьогодення. Таке передбачення могло бути

лише однозначно істинним. Істина являла собою вірну ідеалізацію тих причинно-наслідкових зв'язків, згідно з якими відбувається розвиток людства.

Більшість представників класичної науки вважали, що розвиток економіки, техніки і науки збільшував ступінь свободи людини по відношенню до умов, що визначають її існування. Тому цінність історії полягала в тому, що вона реалізовувала цю свободу. Як не парадоксально, але при цьому домінування в історії необхідності не піддавалося сумніву.

Некласична наука по-іншому дивилася на цю проблему. У зв'язку з соціокультурною динамікою, яка характеризувалася революційними змінами в усіх сферах суспільного життя (насамперед у політичній), розвиток людства по лінії “минуле – сьогодення – майбутнє” став сприйматися як стрибкоподібний, квантифікативний, дискретний. Він перетворився на рух, який передбачав реалізацію імовірних можливостей. Ступінь імовірності визначався статистичними закономірностями, у зв'язку з чим, реабілітувалася категорія випадковості, яка зайняла в історичному процесі місце важливого додаткового чинника, здатного здійснити суттєвий вплив на динаміку історії. Майбутнє базувалося на тенденціях і передумовах сьогодення. Найближче майбутнє розглядалося як здійснення наявних у сьогоденні можливостей і потенцій, віддалене – як здійснення потреб і інтересів, які сформовані сьогоденням.

Згідно з таким підходом майбутнє могло виявитися зовсім несхожим на сьогодення, що робить більш-менш успішне пристосування до нього людей з кожним разом все більш проблематичним. Тому деякі представники некласичної науки концепції детермінізму віддавали перевагу концепції індетермінізму, волюнтаристськи трактуючи майбутнє, вважаючи, що дії людей однозначно не визначені заздалегідь. Вони самі творять історію.

Складається і уявлення про відносність майбутнього і його атрибутів. Майбутнє потрапляє в залежність від багатьох факторів. Воно починає залежати і від системи координат спостерегачів, і від соціальних дій, здійснених для реалізації проекту майбутнього, і, нарешті, від рівня розуміння сьогодення, яке лише розширює альтернативність тлумачення майбутнього. Рівноімовірні проекти майбутнього по відношенню один до одного сприймаються тепер як додаткові.

Постнекласична наука і синергетична парадигма у філософії культури, що осмислює її наслідки для аналізу культурної динаміки, визнають, по-перше, неоднозначність майбутнього по відношенню до сьогодення, а, по-друге, – вплив майбутнього на це сьогодення [17-19]. У сучасній ситуації, когнітивним виразом своєрідності якої є постнекласична, синергетична парадигма, сьогодення і майбутнє стають рівноправними, і це вимагає від людей не просто готовності жити в умовах погано передбачуваного, стрімко наступаючого майбутнього, а й готовності при зустрічі з ним стати іншими, змінити себе і знайти своє безпечне майбутнє. Історичний процес із повільного, кумулятивного, еволюційно-лінійного (класична наука) і швидкого, дискретного і стрибкоподібного (некласична наука) стає миттєвим, флюктуативним (залежність властивостей системи не від минулого, а від випадкових впливів) і біфуркаційним (біфуркація трактується як “якісна зміна властивостей системи при малих змінах її параметрів” [20-21]).

Межа між найближчим і віддаленим майбутнім стирається. Випадковість сприймається як більш масовий і фундаментальний тип відносин між об'єктами і висловлюваннями про них як інформаційними одиницями. Сучасна філософія вважає, що вона “не ворог, а друг випадковості”. Імовірнісний детермінізм змінюється синергетичним, оскільки останній відноситься до характеристики процесів з дуже

великими швидкостями і станів з безліччю альтернативних, а іноді і взаємодоповнюючих можливостей їх розвитку. Відповідно змінюється і цінність історії, відображеної в історичній свідомості. Якщо для класичної науки характерне визнання за історією цінності легітимації суперпроекту, за некласичною – досвіду, що дає можливість пристосування до часто непередбачувано мінливого майбутнього, то постнекласична наука вбачає цінність історії в можливості теоретизацією на основі історичного досвіду це майбутнє безпосередньо здійснювати шляхом створення рівноправних за ступенем своєї можливості реалізації моделей майбутнього. Згідно з канонами постнекласичної науки, саме теоретичне обговорення майбутнього з неминучістю призводить до зміни деяких його характеристик [18, 22-23].

Таким чином, необхідно відзначити, що синергетика дає можливість трактувати історичний процес як нефатальний. До базових положень синергетики, висунутих І. Пригожиним, відносяться непередбачуваність і непередзаданість будь-яких змін. К. Майнцер також зазначав, що “синергетичні ефекти ... не можуть бути передбачені у своїх віддалених наслідках”, оскільки “найменші відхилення у початкових даних ... накладають обмеження на довгострокові прогнози” [24].

Дослідники, які застосовують синергетичну парадигму для аналізу епістемологічних можливостей історичної науки, відзначають, що не тільки передбачення майбутнього на основі історичних досліджень, але і так званий “ретропрогноз”, що полягає в тому, що на основі вивчених періодів історії робиться висновок про тенденції в періоди історії, менш вивчені, є принципово “ризикованими”. Адже, наприклад, “ретропрогноз” можливий тільки якщо протягом усього розглянутого періоду зберігалися незмінні початкові умови. Синергетика дозволяє виявити тенденції розвитку, але в той же час стверджує, що вони можуть миттєво змінитися на протилежні. Україна, як жодна інша країна, з метою забезпечення своєї національної безпеки зацікавлена в науковому обґрунтуванні протидії історичному фаталізму і різноманітним концепціям “кінця історії”. Адже головний сенс постулювання цього “кінця” – збереження існуючого в світі status quo, що оберігає нинішній баланс сил, при якому інтереси України не забезпечуються повною мірою.

Загальна тенденція розвитку будь-якої системи полягає в реалізації принципу “віддалення від природи” [25], тобто в еволюції від більш до менш природних станів. Історія, таким чином, з точки зору синергетики, демонструє зростання ролі культурного в порівнянні з природним. Соціокультурна динаміка непередбачувана, а отже, елімінація нового, творчого, що суперечить інтересам людства взагалі і національним інтересам України зокрема, неможлива. Водночас важливо, щоб таке оновлення не суперечило цивілізаційній основі нашого суспільства.

На нашу думку, тут слід зробити акцент на периферійному стосовно соціальної системи характері соціокультурних змін. Випадкові фактори, що суперечать структурі та інтересам метасистеми, латентно присутні на її периферії і в періоди зміни умов існування системи перетворюються, в силу затребуваності, на панівні та систематизуючі. У зв'язку з цим виникає питання: що зумовлює затребуваність периферійних, відкинутих раніше варіантів розвитку, що формуються планетарною цивілізацією? Завдяки яким факторам ці варіанти з безглуздох для збереження структури і функціонування глобальної системи перетворюються на провідні, домінуючі і системоутворючі?

Щоб відповісти на ці питання, необхідно звернутися до основоположного положення синергетики, згідно з яким джерелом становлення стійких систем є нестійкість структур і невизначеність процесів [12-14]. Отже, що більш флюктуативною

і схильною до впливу випадкових детермінант стає система, то вищий шанс її емерджентного переструктурування на зовсім іншій системоутворюючій основі. Звідси випливає, що периферійний фактор в умовах підвищеної стохастичності може стати домінуючим. Не викликає сумнівів той очевидний факт, що сучасна культура перебуває на перехідному етапі свого розвитку. У сучасний період кризового стану суспільства, коли соціальні системи близькі до порогу своєї стійкості, біфуркації, події історичної важливості більш наочні і зустрічаються все частіше. Таким чином, імовірнісний характер векторів інтенціональності сучасної світової цивілізації продиктований зростанням стохастичного характеру історичного процесу.

В умовах глобалізації, що характеризується перманентним наростанням зіткнення найрізноманітніших соціокультурних систем, у світі виникає сукупність абсолютно нових культурних ситуацій. Усвідомлення стану біфуркації, в якому опинилася сучасна світова культура, приводить до висновку, що альтернативою загибелі людства в результаті подальшого конфліктного розвитку є діалог культур на всіх рівнях буття культури. Цінності цивілізації, фундованої своєю поліетнічністю і поліконфесійністю, відмінними рисами якої, в силу цього, є терпимість, прагнення до культурної адаптації, діалогу культур тощо, затребувані сучасним світом, в якому знищується соціокультурна і національна ідентичність країн, що потрапили в поле геополітичних інтересів світових ядерних монстрів. Тому, головною особливістю вітчизняної культури є поєднання цілісності і сприйнятливості до досягнень інших культур.

Синергетична парадигма, орієнтована на конкретне її застосування історичною наукою, вносить свій внесок і в вирішення проблеми збереження в сучасних умовах культурних національно-державних особливостей. Дослідники, які застосовують синергетичну парадигму у процесі аналізу історичних процесів, вважають, що вплив внутрішніх факторів на переструктурування соціокультурної системи має більший вплив, аніж зовнішні [20-21], що деякі прояви ментальності як стійкі тенденції розвитку тієї чи іншої соціально-культурної спільноти зберігаються, незважаючи на зміну соціальних і культурних умов [26-27], що загальні тенденції розвитку людської спільноти мають різні просторово-часові прояви, що визначають їх форму [28-29], що саме просторово-часові межі історичного дослідження компенсують нестрогий характер загальноісторичних закономірностей, виявлених шляхом індукції [25] тощо. В силу цього орієнтація вітчизняної культури на шанобливе ставлення до інших культур робить актуальним досвід України в умовах наростаючої міжцивілізаційної боротьби.

Крім того, активний пошук виходу з різноманітних кризових ситуацій підвищує значимість досвіду тих цивілізацій, розвиток яких характеризується амбівалентністю і дискретністю, а тому надає різноманіття альтернатив. Системі в кризовий період, з позиції синергетики, потрібна кардинальна зміна “шаблонів діяльності”, необхідних для підтримки структури системи і досягнення її цілей. “Правило надлишкової різноманітності” передбачає, що саме ресурс слабо структурованої і актуально марної різноманітності дає можливість у період біфуркаційної зміни умов з’явитися новій, іноді більш високоорганізованій системі-спадкоємиці. Багатьом сучасним дослідникам, які працюють у полі синергетичної парадигми, вирішення глобальних проблем сучасності представляється у вигляді синтезу глобального порядку і хаосу, коли зникає сама різниця між ними.

Синергетика розглядає історичний процес як коливальний. Хаос “переструктурує” соціальний простір з одного типу розвитку на інший. Історичний маятник балансує між полярними характеристиками ціннісних орієнтацій у всіх найважливіших сферах суспільного життя – між індивідуалізмом і колективізмом,

редистрибутивною і ринковою економічними моделями, демократією і авторитаризмом. Зміна базових цінностей соціокультурної системи являє собою перехід такої системи до стану, адекватного режиму функціонування. Так, зміна редистрибутивних засад “світу – імперії” ринковими принципами “світу – економіки”, а також відповідних їм політичних і соціальних інститутів, являє собою адаптацію системи до рівня забезпеченості ресурсами. Беручи до уваги глобальний характер сучасної цивілізації та її очевидні біфуркаційні характеристики, пов’язані з тією обставиною, що світ переживає перехід від “ресурсно-надлишкових” умов свого розвитку до “ресурсно-обмежених”, можна зробити висновок, по-перше, про неминучу зміну парадигм розвитку в світовому масштабі, а по-друге, про те, що цей процес відбуватиметься у вигляді дуже різкого перехідного процесу у формі коливань між станами тотального контролю і повної анархії.

Кожна з цих моделей буде претендувати на статус “суператрактора”, тобто глобального ідеалу, мети розвитку людства. Майбутня система буде представляти собою збалансовану альтернативу крайнощам планової та ринкової економіки, унітарної вестернізації та обмеженого локалізму, індивідуалістичної демократії та егалітарного авторитаризму. Вона можлива, наприклад, у формі “багатопольярного світового уряду”, здатного ефективно регулювати світову ринкову динаміку і централізовано спрямовувати потоки ресурсів на вирішення глобальних і регіональних проблем, діючи методами, характерними як для ринкової, так і для редистрибутивної економіки. Звідси випливає, що дискретність і амбівалентність українського історичного досвіду (мирного і воєнного існування) тут можуть надати істотну допомогу людству в пошуку оптимальної моделі розвитку.

Людство цікавить у минулому про те, яким чином можна здійснювати національно-державні проекти розвитку в умовах всіляких ризиків, які несе в собі нелінійна історія, який варіант майбутнього більшою мірою відповідає соціокультурним реаліям: найбільш ймовірний, що корелює з вектором напрямку сили, або найбільш бажаний, пов’язаний із втіленням самотутності тієї чи іншої культури.

Якщо тлумачити історизм як спрямованість прогресу, здатність сучасних суспільств до самотрансформації, то детермінізм історичного руху полягає в суперечності між духовними, політичними та економічними цінностями і цілями. Визначальну роль тут відіграють творці духовних цілей – інтелігенція, яка продукує “натхнення”, надемпіричні цінності та цілі, без яких неможливе досягнення емпіричних цілей, відповідно до думки А. Тойнбі про те, що для досягнення мети необхідно прагнути до чогось більш піднесеного, аніж сама ця мета. Це творче начало в умовах сучасності тісно пов’язане з поняттям ризику. Обґрунтуванням необхідності, неминучості ризику і є синергетичною парадигмою історії. Згідно з нею, будь-якому розвитку властиві не порядок, а хаос, не просування по сходах, що зменшують з кожною сходинкою ймовірність невдачі, а постійні біфуркації, кожна з яких породжує численні ймовірності як правильних, так і помилкових рішень. Концепція творчого, непередбачуваного, ризикованого буття, що тріумфує сьогодні, підносить на п’єдестал цінність духовної історичної творчості та роль інтелігенції як її генератора.

Отже, в рамках синергетичної парадигми аналізу історичного процесу прогрес стосовно різних соціальних сфер не є тотальним, а диференційованим. У кризові періоди розвитку культури, що характеризуються підвищеною творчою активністю соціуму, безумовне домінування залишається за найбільш креативною з цих сфер – духовною. Саме вона, за допомогою впливу творчої еліти – інтелігенції – на суспільну думку, делегітимізує існуючий порядок речей і закликає до утопії – практичного

здійснення ідеалу. Дослідники-синергетики приходять до висновку про те, що історичний вибір завжди проявляє себе як результат боротьби між духовним і матеріальним началами. Біфуркаційна ситуація сучасності, у сукупності з прогнозами настання нестачі ресурсів, веде до поступового вирівнювання економічного розвитку різних національно-державних спільнот, робить саме духовно-орієнтований варіант розвитку найбільш актуальним. Безумовне домінування в культурі України духовних цінностей, її орієнтація на духовні начала буття (пошук неутилітарного сенсу життя, прагнення до чесності, солідарності, співчуття, прихильність морально-гуманістичним концепціям, тяга до справедливості знайшли відображення як у творах вітчизняної культури, що склали її головну відмінну рису, так і практично у всіх формах масової свідомості) не викликає сумнівів у переважній більшості аналітиків вітчизняного соціуму. Це робить потенціал, накопичений її історичним розвитком, затребуваним сучасною соціокультурною ситуацією. Україна з цієї причини, а також на основі бойового досвіду відстоювання своєї національної самобутності, може не тільки вбудуватися в майбутній тренд світового розвитку, а й стати його детермінуючим центром.

Однак, вбудувавшись у нього, необхідно зберігати стійке положення якомога довше. В результаті ентропійних процесів соціокультурна система може піддаватися численним загрозам, найсерйознішою з яких є загроза соціальної аномії на ґрунті широкомасштабної війни Росії проти України [30-31]. Звичайно, синергетика передбачає у цьому випадку ймовірність народження нової системи. Але вона цілком може виявитися менш досконалою, аніж попередня. Як варіант вирішення проблеми сучасними дослідниками пропонується моніторинг соціоентропійних процесів між двома точками “системного перелому”, які, на відміну від моменту біфуркації, цілком підкоряються логіці причинно-наслідкових закономірностей. Зазначений моніторинг життєво необхідний для того, щоб негативні параметри аномії не перевищили певних величин, здатних привести до біфуркаційної точки, після проходження якої ліквідація системи стає неминучою. З цього можна вивести ідею про те, що історичні закони, які діють між моментами історичної біфуркації, можна пізнавати і використовувати, щоб зробити розвиток системи передбачуваним.

Оскільки розвиток означає диференціацію, а основними сферами життя суспільства є, як уже зазначалося вище, політична, економічна та духовна, то період історичної творчості є моментами найбільшої інтенсивності та неузгодженості цих сфер, а значить і найбільшої непередбачуваності. Період стабілізації, відповідно, є співвідносним з їхньою узгодженістю, що компенсується порівняно незначною інтенсивністю. Період найбільшого розвитку, в силу неузгодженості, так само є й періодом найбільшої непередбачуваності та стохастичності. Роль домінуючої детермінанти такої неузгодженості виконує, як було зазначено, духовна сфера життя суспільства. Вона є виправданням ризику, оскільки дає шанс не світовому історичному центру, що базує свою силу на соціальній інженерії та технічному прогресі, а периферії. Водночас торжество духовної влади спричиняє небезпеку фундаменталізму та повернення до традиціоналізму.

Історичний рух провокується духовною владою. Вона відіграє в історіософії роль “Над-я”, викриває існуючі порядки та закликає до досягнення граничних цілей розвитку. Економічна влада, виконуючи функцію “Воно”, відображає “пристрасті” наживи. Політична влада балансує поміж ними. Політика неспроможна реалізувати утопічний міф влади духовної, але вона не повинна і підкорятися владі економічній, оскільки це тягне за собою духовну деградацію суспільства і загрожує втратою основ цивілізованого

існування. Очевидно, що завдання здійснення моніторингу соціоентропійних процесів має бути покладено саме на владу політичну.

Для того, щоб стратегія ризику реалізувалася у процесі історичної творчості потрібні духовний максималізм, стійка віра в можливість того, що “логіка історії”, що є здійсненням “права сильного”, може бути елімінована. А для цього, у свою чергу, необхідна історична амбітність, яка ґрунтується на національно-державному згуртуванні. Для того, щоб здійснити згуртування нації та контроль над тим, щоб рівень ризику не перевищував параметрів, в рамках яких можливий баланс між розвитком і стабільністю спільноти, необхідна ідеологія як продукт політичної сфери суспільного буття.

У радянський період переважання духовного начала було компенсовано поєднанням апокаліптики з раціоналістичною сциентистсько-бюрократичною парадигмою у формі марксистської ідеології. Сьогодні синергетична картина світу пропонує нові ідеологічні вектори. Вона передбачає елімінацію детермінізму, а сучасна особистість знаходить у ній раціональне обґрунтування свободи як цінності. Однак для реалізації цієї цінності необхідний високий зміст, який ми можемо черпати тільки в історії. Історія робить індивіда особистістю, свобода може бути використана для “звільнення” від історії, від соціальних зобов’язань, від творчості, викликаючи “ентропію асоціальності”. З пошуком сенсу, орієнтованого на свободу, пов’язані численні ризики, насамперед, ризик зробити помилку та ризик соціальної ізоляції, викликані недовірою. Однак елімінація ризику, відсутність творчості, гордині, віри в найбільш належне, а не в найбільш можливе, ведуть до соціальної ентропії, використання свободи для зречення творчості, тобто від історії. Тому, для того, щоб ризикувати і не впасти в стан ентропії, спільнота має бути месіанськи налаштованою, має здобути віру у своє історичне призначення, в історію як торжество не найвірогіднішого, а належного.

Отже, щоб забезпечити собі особливе й гідне місце у майбутньому глобальному світі, Україні необхідна масова переконаність у тому, що її наразі периферійна культурна система може стати центральною, принаймні в Європі.

Постнекласична наука, підпорядковуючи сьогодення майбутньому, вбачає цінність історії в можливості, шляхом теоретизації ідеалу майбутнього з урахуванням історичного досвіду, це майбутнє безпосередньо здійснювати. Згідно з синергетичною парадигмою саме ясні, усвідомлені та латентні, підсвідомі установки визначають поведінку людини сьогодні, ніби “тягнуть” її з майбутнього [32-33]. Ідеали як життєві цілі суспільства тут виступають як атрактори. Історія у цьому сенсі є способом ідеологізувати національно-державне буття на основі наукового осмислення історичного процесу. Отже, синергетична парадигма дає теоретичну базу політичної складової суспільства для формування нової ідеології, на основі якої можливо спрямувати зусилля наших співвітчизників на досягнення ідеалу, який у нинішній ситуації може стати ідеалом глобальним.

З усього вищевикладеного випливає, що синергетична парадигма формування історичної свідомості затребувана на сучасному етапі розвитку України як чинник забезпечення національної безпеки та формування культури національної безпеки. Її значення полягає в тому, що вона здатна підтримати віру населення України в те, що трансісторичні (що залишилися незмінними протягом усієї вітчизняної історії і становлять її аксіологічну сутність), фундаментальні цінності та ідеали здатні стати соціокультурним суператрактором сучасного світу. Ця віра може здобути наукове обґрунтування через те, що знаходить опору в характерній для синергетичної парадигми

концепції еволюції периферійних факторів загальносвітового розвитку в центральні. Така еволюція стає у сучасних умовах дедалі ймовірнішою під впливом: процесів глобалізації; підвищеної стохастичності сучасного світу; інтенсивності зіткнень у ньому різних соціокультурних систем; прискореного “маятникового” характеру його розвитку; провідної ролі духовної сфери суспільства; наявності в українського народу величезного історичного досвіду, що характеризує вітчизняну історію як амбівалентну та дискретну. Разом з тим, синергетична парадигма передбачає ключову роль суб’єктивного чинника у реалізації футуристичних прогнозів, що висуває на передній план необхідність розробки, з урахуванням історичної синергетики, національної ідеології.

Висновки. Якщо для класичної науки характерне визнання за історією цінності легітимації суперпроекту, за некласичною – досвіду, що дає можливість пристосування найчастіше до непередбачуваного майбутнього, то постнекласична наука вбачає цінність історії, відображеної в історичній свідомості, в можливості шляхом теоретизації на основі історичного досвіду майбутнього.

Синергетична парадигма має незаперечний евристичний потенціал у дослідженні та формуванні історичної свідомості та затребувана на сучасному етапі розвитку України як чинник забезпечення її національної безпеки та формування культури національної безпеки. Її значення полягає в тому, що вона здатна підтримати віру населення України в фундаментальні цінності та ідеали української культури як суператрактор сучасного світу. Ця віра може здобути наукове обґрунтування через те, що знаходить опору в характерній для синергетичної парадигми концепції еволюції периферійних факторів загальносвітового розвитку в центральні. Еволюція стає в сучасних умовах усе більш імовірною під впливом процесів глобалізації, підвищеної стохастичності сучасного світу, інтенсивності зіткнень у ньому різних соціокультурних систем, “маятникового” характеру його розвитку, що прискорився, провідної ролі духовної сфери суспільства.

Синергетична парадигма передбачає ключову роль суб’єктивного чинника у реалізації футуристичних прогнозів. Тому ця парадигма здатна фундувати теоретичну базу для формування нової ідеології, на основі якої можливо спрямувати зусилля наших співвітчизників на досягнення ідеалу, який у нинішній ситуації може стати ідеалом глобальним.

Використана література

1. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. 2-ге вид., перероб. й допов. Харків: Право, 2025. 856 с.
2. Радул В. В., Перцов О. В. Якісні зміни особистості як аспект національної безпеки країни. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 1. С. 150-162.
3. Тимошенко В. І., Іванчук Н. В. Права людини в контексті національної безпеки України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2024. Вип. 95. С. 4-15.
4. Стрелков В. В., Грушко І. І., Майко Т. С. Методи забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 1. С. 607-617.
5. Гапєєва О. М., Ромашко С. М. Теоретичні засади формування інформаційної безпеки як інструменту забезпечення національної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2025. № 2. С. 163-170.
6. Шпирко І. Б. Сучасні засади удосконалення державного управління національної безпеки України в умовах інтеграції в НАТО. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 1. С. 687-698.
7. Мунтян Л. Концепт «національна безпека» в категоріальному апараті публічного управління. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2025. № 27. С. 87-106.

8. Лимар О. Л. Принципи адміністративно-правового регулювання діяльності засобів масової інформації в інтересах забезпечення національної безпеки України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 476-481.
9. Бондар Б. Генезис кримінального законодавства щодо злочинів проти основ національної безпеки України. *Юридичний вісник*. 2024. № 4. С. 203-210.
10. Бондаренко Є. Енергетична безпека як чинник національної стійкості: європейський та міжнародний правовий контекст. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1142-1147.
11. Філатов Б. А., Клімов Д. І. Аналіз сучасного стану стійкості національної економічної безпеки. *Економічний простір*. 2025. № 201. С. 220-224.
12. Дзьобань О. П. Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2011. Вип. 9. С. 3-16.
13. Дзьобань О. П. Сучасна соціальна синергетика: до питання про визначення концептуальних основ. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2011. Вип. 7. С. 3-15.
14. Дзьобань О. П., Грубов В. М. Загальна характеристика суспільства як системи: системний і синергетичний аспекти. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2011. Вип. 10. С. 69-77.
15. Алексеева К. Гіпотеза техно-гуманітарного балансу як запорука модернізації філософії техніки. *Людинознавчі студії. Серія: Філософія*. 2021. Вип. 42. С. 13-20.
16. Хома В. До витоків модерної моральної філософії. (Darwall, S. L. (2023). *Modern moral philosophy: from Grotius to Kant*. Cambridge, & New York: Cambridge University Press). *Sententiae*. 2024. Vol. 43. Iss. 3. P. 203-207.
17. Абрамов В. Методологія постнекласичної науки в дослідженні національної безпеки та особливості державного управління в її забезпеченні. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 2. С. 18-24.
18. Овчарук О. Культурологічні виміри осмислення людини в постнекласичній науковій парадигмі. *Культурологічна думка*. 2015. № 8. С. 13-18.
19. Пипич А. І. Постнекласичний синтез знання і соціальна наука. *Філософія освіти*. 2019. № 2. С. 151-168.
20. Удріс-Бородавко Н. Етнодизайн в Україні: точка біфуркації відбулася. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2020. Т. 3. № 2. С. 190-191.
21. Дубров Ю. І. Синергетична інтерпретація біфуркацій відкритих систем. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2019. № 6. С. 26-31.
22. Чепеліва Н. В. Розуміння та інтерпретація соціокультурного досвіду у контексті постнекласичної методологічної парадигми. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 1. С. 11-16.
23. Мальцова І. І. Наукова історіографія: від класики до постнекласичних парадигм історії. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*. 2015. № 32. С. 173-183.
24. Mainzer K. Challenges of Complexity in the 21st Century. URL: <https://ru.scribd.com/document/39132234/Challenges-of-Complexity-in-the-21st-Century> (дата звернення: 05.07.2025).
25. Методологія наукових досліджень: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2023. 488 с.
26. Гордійчук О. Еволюція політичних традицій та ментальності українського суспільства. *Society and Security*. 2024. № 2-3. С. 28-35.
27. Лісєнко О. В., Крохмаль О. М. Аксіологічний вимір трансформації української ментальності. *«Перспективи». Соціально-політичний журнал*. 2024. № 3. С. 86-92.
28. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Віртуальна реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 9-21.

29. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 2 (47). С. 118-126.

30. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Сучасна війна: трансформація сенсу в епоху інформаційних технологій. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 9-22.

31. Danilyan O., Dzoban O., Hetman Y., Kalynovskyi Y. Features of information war in the media space in the conditions of russian aggression against Ukraine. *Cogito. Multidisciplinary research journal*. 2023. Vol. XV. № 3. P. 55-71.

32. Козакевич А. С. Синергетична парадигма управління людським капіталом. *Modern economics*. 2019. № 14. С. 92-96.

33. Моргун О. Синергетична парадигма метафізичного світорозуміння всеєдності мислення і буття. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип. 24. С. 70-76.

~~~~~ * * * ~~~~~